

ULAÇ (FİİLİN ZARFSI ŞEKLİ) KAVRAMI ÜZERİNE

On the Concept of Gerund (Adverbial Form of the Verb)

Viktor G. GUZEV* - Özlem DENİZ YILMAZ**

Dil Araştırmaları, Güz 2015/17: 19-29

Öz: Dil biliminde yerleşmiş görüşe göre, ulaç, esas eyleme tâbi ikincil (yani yardımcı, ilâve) eylem ileten bitimsiz (infinit) ve şahıssız fiil şeklidir. Ancak bu tanım, ulaç oluşumları bakımından zengin Türk dili malzemesi verileriyle doğrulanmadığı için, bizce yeniden işlenip geliştirilmelidir.

Türkiye Türkçesinde *-Dİ -(y)Elİ*, *-Dİ mİ*, *-mİş -mEmİş (idi)*, *-Dİ mİ (idi)*, *-mİyor mİ*, *-mEz mİ*, *-sE* gibi belirteç (sirkonstans) anlamlarına sahip bitimli (finit) şekillerin varlığı, ulaçların bitimsiz fiil ad(lık) şekilleri oldukları tezini şüpheli kılar. Bu oluşumların bitimli şekil olması, ulaç olmalarına engel teşkil etmemekte, diğer bir deyişle belirteç anlamı, bitimli şekil anlamıyla çelişmemektedir. Üstelik yukarıda sıralanan *bitimli ulaç şekilleri* ile *-DİğİndE* gibi belirteç anlamı oluşumlar, yerleşmiş görüşün tersine, ulaçların *çekimlenebilen*, dolayısıyla *şahıs anlam birimcikleri (semeleri)*'ne sahip olabilen şekiller de olduğunu gösterir.

Makalede bu görüşler doğrultusunda ulaç kavramı ele alınıp işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: fiil çekimi ulamları, ulaç ulamı, ulaç (fiilin zarfsı şekli, zarf-fiil, gerundium).

Abstract: According to the prevalent opinion in linguistics, the gerund – indicating the complementary secondary action which is dependent on the main action – is an infinite (nonfinite) and impersonal verb form. However, in our opinion, this definition must be cultivated and improved because it is not confirmed with the data on Turkish language which is rich in terms of its adverbial formations.

The existence of finite forms in Turkish language [such as *-Dİ -(y)Elİ*, *-Dİ mİ*, *-mİş -mEmİş (idi)*, *-Dİ mİ (idi)*, *-mİyor mİ*, *-mEz mİ*, and *-sE*, which have adverbial (circumstantial) meanings] raises doubts about the thesis on the peculiarity that the gerunds are infinite verbal noun forms. The fact that these formations are finite forms is not obstacle to their being gerunds. In other words, adverbial meaning does not contradict with infinite form meaning. Besides, the abovementioned *finite gerundial forms* and the forms with adverbial meaning (such as *-DİğİndE*) show, contrary to the prevalent opinion, that the gerund *can be conjugated* and therefore, they are the forms which may have their own *personal semes*.

The gerundial concept is analysed in this article in accordance with these opinions.

Keywords: conjugational categories of the verb, category of the gerund, gerund (converb, adverbial form of the verb).

* Prof. Dr., St. Petersburg Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesi, St. Petersburg/ RUSYA. vgguzev@gmail.com. Gönderim Tarihi: 06.07.2015/Kabul Tarihi: 16.07.2015

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul/ TÜRKİYE. ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr, ozlemyilmaz_spb@hotmail.com

Çağdaş kuramsal dil biliminin birçok ulamsal birimi gibi ulaç (fiilin zarfı şekli, zarf-fiil, “gerundium”) kavramı da, Hint-Avrupa (özellikle bükünlü) dilleri malzemesine dayanılarak geliştirilmiştir. Bu dillerde ise morfolojik bir araç olarak ulaçlar, ya hiç bulunmazlar ya da nadiren temsil edilirler. Ulaç olarak kabul edilebilecek bütün bu dil araçları, örneğin Almancada, İngilizcede veya Fransızcada belirteç (eşlik etme, sirkonstans) işlevinde kullanılan ortaç olarak da pekâlâ yorumlanabilir. İ. V. İsaçenko, “Ne Grekçede, ne Gotçada, ne de Eski Slavcada morfolojik bir ulam olarak ulaç vardı” (1960: 519) diye yazar.

Latince de bu fiil ulamının bulunduğunu söylemek güçtür. Latince fiilin “üçüncü temel şekil”i (*supinum I*), “hareket fiillerinde amaç belirteci işlevinde kullanılıp anlamca ... infinitiflere yakındır” (Zaytsev vd. 1974: 103). Şunu da belirtmek gerekir ki, birçok Hint-Avrupa dilinde (özel olarak da Rusçada) bu işlevde, üstelik ulaç hâline de gelmeden, infinitifler kullanılır. *Port-Royal Grameri* yazarları A. Arnauld ve C. Lancelot [A. Arno ve K. Lanslo]’ya göre söz konusu “supin”, “edilgen anlamlı isim”dir (1991: 85). A. Ç. Kozarjevskiy ise bu “supin”i “fiilden türeme isim” olarak adlandırıp şu örneği verir: *Veni tibi grātulātum* “Seni tebrik etmeye/tebrik etmek için geldim.” (1981: 60-61). Buna karşılık amaç belirteci anlamına sahip özel ulaç şekilleri, Hint-Avrupa dilleri haricindeki dillerde normal ve çok bilinen bir olgudur. Örneğin Özbekçede amaç belirteci anlamına sahip *-gani/-gali* biçim birimli bir ulaç vardır (Kononov 1960: 243, § 307-308): *Uç kundand beri otam oç, kasal. Ovkat topib kelgani şaxarga borolmaydi.* “Üç günden beri babam hasta. Yiyecek bulmak için şehre gidemiyor.” (Uzbek xalk ertakları 1988: 37).

Dil bilimi sözlüklerinde, örneğin O. S. Axmanova’nın *Slovar’ lingvistiçeskix terminov* adlı eserinde ulaç şöyle tanımlanır: “Fiil görünüş ve çatı ulamı şekilleri sistemi ve yönetme (gerektirme) topluluğuyla birleşmiş ve esas eyleme (harekete) bağlı, ikincil ilave eylem ileten fiilden türeme ad [sic!] (yargısal olmayan) oluşumu.” (1969: 125).

Hint-Avrupa dillerinde ortaç ile ulaç arasında fark, ya yok (örneğin İngilizcede) ya da bu farkın ne oranda olduğu tartışmalıdır (örneğin Almanca ve Fransızcada). Başka bir deyişle belirtilen dillerde isimli ve/veya sıfatı (belirtme) işlevler yanında zarfı işlevler de yerine getiren fiilin ad (isimli) şekilleri vardır. Ayrıca sözü edilen dillerde ulaçları morfolojik olarak eylemlik (mastar) ve/veya ortaçlardan ayırmak da oldukça zordur. Ancak somut bir oluşumun *çok işlevli bir şekil* mi olduğuna, yoksa onu *nomen actionis*, yani eylemlik (“gerundium”), ortaç (hatta sıfat) veya ulaç (Bu kavramı dile getirmek için yine “gerundium” terimi kullanılmaktadır.) olan *eş adlı (homonim) bir şekil* olarak mı yorumlayacağına araştırmacının kendisi karar verir. Buna, isabetsiz olarak “gerundium”¹

1 Ulaç kavramını ifade etmek için “gerundium” teriminin kullanılması, bizzet uygun değildir. Çünkü bu terim, (I) Latince dil bilgisinden alınma olup çok anlamlı olarak kullanılır: (1) İnfinitif, (2) “fiilden türeme isim” ve (3) *gerundium* kavramı ile özdeşleştirilerek ya da karıştırılarak “fiilden türeme sıfat” olarak kullanılır. *Gerundium* ise, Latince dil bilgisinde şu özel kavramı karşılar: *Gerundium*, etken geniş zaman infinitivinin genitif, datif, akuzatif ve ablatif şekillerine verilen addir (Rohde ve Sinanoğlu 1965: 38). Rohde ve Sinanoğlu’nun verdiği bir örnekle açmak gerekirse *amā-re* “sevmek” infinitivinin sıralanan hâl çekimlerine girmiş *ama-nd-ī* “sevmenin”, *ama-nd-ō* “sevmeye”, (*ad*) *ama-nd-um* “sevmek için” ve *ama-nd-ō* “sevmekle” şekillerine “gerundium” denir (Bk. 1965: 38). Latince *gerundium* ise “maruz kalan eylem veya bu eylemin gerekliliği/zorunluluğu anlamına sahip fiilden türeme sıfat ... Örnek: *liber legendus* (okunması gereken kitap) ...” (Kozarjevskiy 1981: 107) demektir (*Gerundium* ve *gerundium* kavramları için ayrıca bk. Perek 1948: 76, 78, 80; Perek 1951: 136-138, 142-146; Rohde ve Sinanoğlu 1965: 38-40). Bunlardan başka *gerundium* terimi, (II) gramerciler tarafından en az üç farklı kavramı (eylemlik, ortaç ve ulacı), dolayısıyla üç farklı dil aracını dile getirmek için de kullanılır. Bu durum ise bizzet bilimsel çevrelerde genel kabul görmüş bir eğilim olan terminolojik birimlerin tek anlamlı ve açık olması gerektiği görüşüyle çelişir.

şeklinde adlandırılmak âdet hâline gelen İngilizce *-ing* fiil şeklinin, John Lyons [Con Layonz] tarafından yapılan aşağıdaki yorumu örnek gösterilebilir.

John Lyons,

“... geleneksel gramerde “ortaç” ile “gerundium”u [Lyons, eylemlik için “gerundium” terimini kullanmaktadır. VGG - ÖDY] ayırmanın İngilizce ile bir ilgisi varsa, ... o şu şekilde formüle edilmiş olabilir [der. Ona göre]: a) Ortaç, fiilden türemiş olan ve sıfat olarak kullanılan sözcük [sic!]’tür. b) Gerundium, fiilden türemiş olan ve isim olarak kullanılan sözcük [sic!]’tür”.

Daha sonra Lyons, bu iki kavram arasındaki farkı Noam Chomsky’den aldığı şu örnekleri karşılaştırarak açıklar: 1) *Flying planes are dangerous*. “Uçan uçaklar tehlikelidir.”; 2) *Flying planes is dangerous*. “Uçakla uçmak (harfiyen uçma) tehlikelidir.” (Layonz 1978: 264-265).

J. Lyons’un yukarıda aktarılan sözlerinden “geleneksel gramer”in, “gerundium” olarak adlandırılan İngilizce *-ing* fiil şeklinin belirteç işlevini tümüyle göz ardı ettiği anlaşılmaktadır. Eğer tersi olsaydı, yalnız ortaç ile Lyons’un tabiriyle “gerundium” (yani eylemlik) arasındaki farktan değil, ulaş arasındaki farktan da söz etmek ve (3) şu tip bir örnek daha vermek gerekirdi: 3) (*When*) *Flying planes I feel sick*. “Uçakla uçarken kendimi hasta hissederim.” ya da şöyle bir örnek: *The teacher being ill the lesson was put off*. “Öğretmen hasta olduğundan ders iptal edildi.”. Görüldüğü üzere bu son örneklerdeki *-ing* ekli kelime şekli, eylemi açıkça belirteç (zarfı) şeklinde temsil etmek için kullanılmaktadır.

Fransızcada “yüklemle temsil edilen eyleme bağlı/tâbi ikincil dereceli eylemi karşılayan şahıssız şekil” (Gak 1979: 239 vd.) olarak tanımlanan “gerundium” (yani ulaş), bazı tereddütler dile getirilmekle birlikte ortaçların (*participe présent*) morfolojik eş adlısı sayılır: *Jean a vu Marie en sortant del’école*. (V. G. Gak’ın örneği) “Jean okuldan çıkınca Marie’yi gördü.”. Görüldüğü üzere V. G. Gak, “Fransız Dilinin Teorik Grameri” adlı eserinde ulaş kavramının en sık kullanılan yorumunu vermeyi tercih etmektedir.

Almancada ortaç I (*das Partizip der Gegenwart* “şimdiki zaman ortacı”), yalnız belirten görevinde (*Ich sehe den lesenden Schüler*. “Ben okuyan öğrenciyi görüyorum.”) değil, belirteç görevinde de (*Sie sprach zögernd*. “Sözünü geciktirerek söylüyordu.”)² kullanılır. Hermann Paul, bu şeklin ulaş görevinde kullanılmasına dair altı örnek verir (Burada son iki örnek verilmekle yetinilecektir.): (Örnek № 5) *Hier den Tag über verweilend, kerhte er bei dunkelndem Abend nach Venedig zurück*. (Halm, 4, 117) “Bütün gün burada kalıp, hava karardığında akşam Venedik’e döndü.”; (Örnek № 6) *Einiges Gepäck zusammenkragend, trat er ... unverweilt seine Reise an*. (Halm, 4, 117) “Birkaç parça eşya toparlayıp ... derhal seyahate çıktı.” (Bk. Paul 1955: 65).

Slavca malzemeye, somut örnek vermek gerekirse Bulgarca ve Rusçaya bakıldığında morfolojik araçlar olan ulaşlar, özel bir şekil ya da kategori olarak karşımıza çıkar. Bu kavram için daha 16-17. yüzyılda Meletiy Smotritskiy tarafından *deyepriçastiye* (“ulaç”; harfiyen “eylemle ilişkili olma”) teriminin önerildiği görülür. Bizce bu terim söz konusu kavramı ifade etme açısından başarılıdır ve kullanılma gereğesi de

2 Örnekler şu eserden alınmıştır: Admoni 1986: 163-164.

açıktır: O da, söylevde (sözde) ulaç kelime şekliyle temsil edilen eylemin, herhangi bir diğer fiil kelime şekliyle dile getirilen eylemle ilişkili olmasıdır. Çağdaş bir dilci, bu düşüncüyü şu şekilde de ifade edebilirdi: *Birinci eylem (yani tamlayan eylem), ikinci eylemi (yani tamlanan eylemi) belirler.*

Bulgarcada *-yki* ekli tek bir ulaç şekli vardır (Sadece bitmemişlik görünüşlü fiillerle kullanılır.). Örnek: *Tıçayki kım topkata, toy beşe spınat i panda.* “Topa doğru koşarken ona çelme takıldı ve o düştü.”; *Çeteyki poemata, pred nas izpıkıva obrazıt na smireniya duxovnik.* “Şiiri okurken gözümüzün önünde mütevazı bir papazın hayali canlanıyor.”³; *Edna krava, ideyki ot Slatina ili Gorublyane, minavaşe kray tsarskiya dvorets.* “Bir inek, Slatina veya Gorublyane’den gelip çar sarayının önünden geçiyordu.”⁴.

Çağdaş Edebi Rusçada ise işlek (üretken) iki ulaç şeklinin bulunduğu kabul edilir: 1) *-a/-ya*: *kriça* “bağırıp, bağırarak”, *pridyá* “gelip, gelerek”, *razgulivaya* “gezinip, gezinerek” vb. ve 2) *-v(şi)*: *otkriv* “açıp”, *spugnuv* “ürkütüp, kaçırıp”, *vıtyanuvşis* “uzanıp” vb. Bununla birlikte literatürde başka şekillere de rastlanır: *İtak, domoy prişed, Yevgeniy stryaxnul şinel’, razdelsya, leg.* (A. S. Puşkin, “Medny vsadnik”) “Ve eve gelip Yevgeniy kaputunu silkeledi, soyundu, yattı.”

V. V. Vinogradov, Rusça ulaçları zarfa yaklaşan “melez zarf-fiil ulamı” olarak niteler (1972: 308). Yukarıda bahsedilen *-a/-ya* ulaç şekli için ise şöyle der: “... sadece çatı ve görünüş anlamları, hem de fiil yönetmesi özellikleri bu ulaç şeklinin ... zarfa dönüşmesine engel olur; [ulacın] fiille niteliksi-eylemsi münasebeti onu zarfla akraba kılar” (Vinogradov 1972: 309).

V. V. Vinogradov’un, ulaçların evrensel öz niteliklerini açık seçik olarak dile getirdiği yukarıda zikredilen görüşüne Türkologların katılmaması için bizce hiçbir neden yoktur. Çünkü (1) ulaçlar, fiilin zarfsız şekilleridir, yani “tamlanan” (G. P. Mel’nikov) eyleme eşlik eden ve bildirişenlerce belirteç olarak algılanan eylem anlamına gelirler ve (2) gerektiğinde leksemleşme ve zarf leksem türünü ikmal etme yetisine sahiptirler. Ve böylece bizce ilk önemli sonuca varılabilir: Ulaçtan öncelikle *belirteç olarak yorumlanan eylem anlamına sahip fiil şekli* anlaşılmalıdır.

Hint-Avrupa dillerinden farklı olarak Altay (yani bitişken Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz) dilleri “çok daha gelişmiş, zengin ve karmaşık ulaç şekilleri sistemlerine sahiptir” (Çeremisina 2004: 330).

Türkiye Türkçesinde ulaç ulamı, sayıca hayli kabarık fiil şekilleri (yaklaşık 25 sentetik fiil şekli) topluluğundan oluşur (Bu sentetik şekillere analitik ve parasintaktik araçlar da eklenirse belirteç anlamlı oluşumların sayısı 100’ü geçer.) ve bunlar genel bir ulam olan eylemi ad(lık)laştırma (fiilimsi) ulamının özel bir ulamını meydana getirirler (Bk. Deniz Yılmaz 2009: 88-168. Krş. Çeremisina 2004: 326-328). Türkiye Türkçesinde ulaçlar, anlamının ayrılmaz bir parçası olarak edenlik anlam birimciğinden (seminden) yoksundur. Bazı ulaçların ise aşağıda verilen örneklerden görüleceği üzere zaman anlam birimcikleri vardır. Bu zaman anlam birimcikleri, nesnel şimdiki zaman kesiti soyut imgesine göre değil, tamlanan görevinde işleyen fiil gövdesince temsil edilen eylemin kerteriz alınması suretiyle işlemekte ve böylece belirteç imge-

3 Örneklerin alındığı eser: Andreyçin 1978: 103.

4 Örnek şu eserden alınmıştır: Maslov 1981: 282-283.

sinde temsil edilen eylem ile tamlanan olgu, çoğunlukla ise tamlanan eylem arasında çeşitli zaman bağıntılarını iletmekte, yani “taksis” (Jakobson 1972: 101) karakteri taşımaktadır (Deniz Yılmaz 2009: 88-89).

Aşağıda ulaş kavramının/ulamının morfolojik analizini göstermeye ve buraya kadar söylenenlerin haklılığını doğrulamaya yeterli olacak miktarda örneğe yer verilmektedir (Daha fazla malzeme için örneğin bk. Yüce 1999; Deniz Yılmaz 2009: 88-168).

En genel ve en soyut belirteç anlamına sahip -(y)İp şekli:

Oraya gidip ne yapacaksın? (informant).

Rüzgâr esmeye başladı. Kalkıp iki cigara içimi ötedeki kahveye vardık. (HB, ABB2, 16).

O günden sonra hiçbir kadına bakmayıp bütün kadınlardan nefret etmeye başlamıştı. (MK, AR, 19).

Beni seyrettiklerini, birbirlerini dürtüp beni ışaret edip gülüştüklerini de seziyordum ... (OP, BAK, 325).

Eylem tarzı belirteci anlamına sahip -(y)ErEk(tEn) şekli:

Sonunu getiremedi. Birden döndü, hıçkırarak yatağa kapandı. (VT, BGTB, 13).

Etrafını sevmek, etrafını düşünmek, bu Dedenin bilerek, Tevfiğin bilmiyerek ona öğrettiği biricik hakikat ... (HE, SB, 316).

Lisan öğrenmeden bir işe başlanamayacağımı düşünerek ... ders almıya başladım. (SA, KMM, 64).

Eylem tarzı belirteci anlamına sahip -(y)E (-(y)E) şekli:

Elin ağzı uçkur bağı değil ki çeke bağlayasın yavru. (YK, SS, 22).

Sarsıla sarsıla ağlıyordu. (VT, BGTB, 13).

– Yarabbi, başımıza eski müdür gibi bir müdür getir ki, iş görmeye görmeye üst makamlara bizim daireyi yine unuttursun. (AN, DB, 39).

Böyle konuşa düşünse sekerek, çiftçi evlerine vardık. (HB, ABB2, 15).

Zaman belirteci anlamına sahip -(y)İncE şekli:

Babam kahvesini içince deniz kıyısından ayrıldık. (HB, ABB2, 15).

Bu sözleri duyunca ince bir sızı hissettim kalbimde. (EŞ, A, 50).

Eskiden pek canına yetmeyince, kendini bir işte son derece haklı görmeyince bağırıp çağırmazdı. (RNG, YD, 62).

Eylem tarzı belirteci anlamına sahip -mE(z)dEn şekli:

Bana sormadan Muzaffer bir daha sorgu yapmasın. (HE, SB, 128).

Eve girmeden şapkamı çıkardım. (informant).

Ayı vurulmazdan derisi satılmaz. (atasözü).

Zaman belirteci anlamına sahip -mE(z)dEn önce/evvel~evel yapısı:

Ben doğmadan önce arkamda sınırsız bir zaman vardı. Ben öldükten sonra da, bitip tükenmeyecek bir zaman! (OP, BAK, 9).

Yüzünden kan çekilmezden, gözleri yuvalarından fırlamazdan, ağzı bir dem çekip kapanmazdan evvel çıkardığı o ses, tuzağa düşmüş bir kurdun uluması gibi, hançerlenmiş bir insanın elvedası. (EŞ, A, 39).

Zaman belirteci anlamına sahip -DİktEn sonra yapısı:

Uzun uzun düşündükten sonra nihayet bir şey keşfeder gibi oldum. (RNG, MT, 20).

Paşa her kes çıktuktan sonra karısının odasında biraz daha kaldı. (HE, SB, 35).

Bitimli Ulaş Şekilleri

Türk dillerinde, dolayısıyla Türkiye Türkçesi dil sisteminde belirteç anlamlarına sahip bitimli şekiller⁵ de vardır. Bu belirteç anlamlı bitimli şekillerin ulaş olduğundan şüphelenmek, bizce yersizdir. Eğer bu şekillerin ulaş olduğu kabul edilirse, önümüzde Hint-Avrupa dil bilimi geleneğinde sağlam bir biçimde yerleşmiş olan, “ulaçların, filin bitimsiz şekilleri olduğu” görüşüyle çelişen olgular var demektir. Aşağıda verilen Türkçe malzeme, bizce bu görüşün doğruluğundan şüphe etmeyi ve fil belirteç/zarfı şekillerinin bitimsiz ya da bitimli oluşunun, onların öz anlam ve işlevleriyle herhangi bir ilgisinin bulunmadığını düşünmeyi gerektirmektedir. Bu bitimli şekiller de, belirteçleştirilmiş eylem temsil etmekte, yani bildirişenler tarafından geçici olarak belirteç imgesinde gösterilen eylem iletmektedirler:

Zaman belirteci anlamına sahip -Dİ-(y)Eİİ şekli:

Ben halbuki karısı oldum olalı gözünden yaş geldiğini görmemiştim. (SA, KY, 40).

Bir cefam var idi bin oldu / Aktı gözüm yaşı sel oldu / Yaz baharım döndü kış oldu / Sen benden gittin gideli. (halk türküsü).

Kendini bildi bileli durgun bir göl gibiydi Ella Rubinstein'in hayatı. (EŞ, A, 11).

Zaman belirteci anlamına sahip -Dİ-mEdİ şekli:

Bohçamı aldım, çıktım, iki adım gittim gitmedim, baktım sokağın ucunda Kara. (OP, BAK, 280).

Bacaları fakir tencereleri gibi zar zor tüten Yahudi mahalleciğimizden Kara'yla bir sokak geçtik geçmedik ki: “Şeküre'nin eski kocası savaştan dönmüş,” dedim. (OP, BAK, 388).

Zaman belirteci anlamına sahip -mİş -mEmİş (idi) şekli:

Ama ona doğru iki adım atmış atmamışım ki Kara işgüzarlıkla üzerime atladı. (OP, BAK, 456).

Ne var ki, daha iki mil gitmiş gitmemişi arkasından dörtlüye bir atlı geldiğini duydu ... (OW, BM, 224).

Daha yemekden iki lokma 'lmış almamış uruhunu teslim itmiş.⁶

Zaman belirteci anlamına sahip -Dİ mİ (idi) şekli:

Yaşıtım çocuklar gördüm mü yanlarına koşar, onlarla oynardım. (AÇ, F, 80).

5 bitimli şekil ile şahıs şekli kavramları, bizce özdeş değildir. Bu konuda örneğin bk. Guzev 1993: 36-42; Deniz Yılmaz 2009: 30, 35, 36-37.

6 Örnek şu eserden alınmıştır: Yüce 1999: 122.

Sana söylüyorum, çağırдын mı hemen gelmeli ... (RHK, S, 97).

Halil Usta acı ile burkuldu muydu, mutlaka gemi direğinden nasıl düştüğünü anlatırdı. (HB, ABB1, 64).

Bir şey ısmarladılar mı, hiç reddetmez, «peki» der, akşama eve dönünce, hep «Tuuu! Unuttum!» numarasını yapardım. (AN, GK, 16).

Sonuç veya karşı tepki belirteci anlamına sahip -mİyor mİ ve -mEz mİ şekilleri:

Akşam olmuyor mu, en çok ona cigara götüremediğime üzülüyorum. (SF, BE, 201).

Sokağa bağırarak g i r - m i y o r m u s u n , yüreğim ağzıma geliyor.

Mini etekleriyle podyumda i l e r l e - m i y o r l a r m ı , seyredenlerin içi giyor.

Küçücük çocuklar dudaklarını büzüp a ğ l a - m a z l a r m ı , içim parçalanır.⁷

Nitelikçe varsayımsal karşılaştırma belirteci anlamına sahip -mİş gibi şekli ve türevleri:

Onları ben yapmışım gibi korktum. (OP, BAK, 260).

İsmail'in tartaklamasıyla uyanmadan önce, boğazlanıyormuşum gibi haykırdığı-mı, haykırışımı işittim. (NH, R, 500).

Olduğum yere düşüverecekmişim gibi bir dermansızlık hissettim. (SA, KMM, 194).

Zaman belirteci anlamına sahip -(E/İ)r -mEz şekli:

Yukarıda sıralanan çekimlenen bitimli ulaç şekillerinden farklı olarak -(E/İ)r -mEz şekli, tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye Türkçesinde tek çekimlenmeyen bitimli ulaç şeklidir:

Fakat ben, onunla aramdaki rabıtayı kaybeder etmez, onun tesirinden kurtulur kurtulmaz, tekrar eski halime dönmüştüm. (SA, KMM, 181).

Gün ıştır ışımaz da kıyıya indiler. (BK, GKB, 140).

... bir ayak sesi duyar duymaz, her kes birden susuyor. (HE, SB, 24).

Beyaz kapı açılır açılmaz aynı anda siyah kapı da kolayca açıldı. (VÖ, MAAK, 15).

-sE şekli ve türevleri:

Yukarıda sıralanan bitimli ulaç şekillerine birçok dilin gramerinde geleneksel olarak “şart kipliği (modalitesi)” anlamına sahip “şart kipi şekli” olarak kabul edilen (Türkiye Türkçesi için örneğin bk. Deny 1921: 396-397, 828-830; Kononov 1956: 243-244) -sE şekli ve türevleri de dahil edilmelidir. Bir belirteç anlamı türü olan tipik “şart belirteci” anlamına sahip oldukları için -sE biçim birimli şekilleri de bitimli ulaç şekilleri saymak mantığa uygun olur (Bu şekillerin ulaç olarak yorumlanabileceği ya da yorumlanması gerektiği konusunda örneğin bk. Radloff 1906: 30; Yüce 1999: 123-125; Nevskaya 1990: 5; Gülsevin 1990: 277-278; Karahan 1994: 472; Karahan 2000: 20; Korkmaz 2003: 1038; Deniz Yılmaz 2009: 90, 159-160). -sE şekli ve türevleri, bizce ulaçların aynı zamanda bitimli ve şahıs şekli olabileceklerinin de en kuvvetli delilidir:

⁷ Son üç örnek şu eserden alınmıştır: Gülsevin 2001: 139.

Belki yarın, bunlara yeniden kavuşsam üç gün sonra gene bıkaçağım, hor göreceğim, kaçacağım. (RHK, S, 144).

... *sen sesini çıkarır gürültüler yaptınsa da sesini çıkarmadın!* (AN, BTA, 36).

Söylenenlere inanmak gerekirse «Karadut» şiirini de onun için yazmıştır. (SB, ABVB, 147).

Yukarıda ulaçlar hakkında söylenenler ile örnek verilen Türkçe malzemeye dayanarak bizce kuramsal dil biliminde yerleşmiş olan ulaçların öz nitelikleriyle ilgili aşağıdaki görüş ve düşüncelerden vazgeçmek gerekir:

1. “Ulaçların, diğer fiil kelime şekliyle dile getirilen eyleme tâbi ikincil dereceli eylem ileten bitimsiz veya şahıssız şekil oldukları” (Örneğin bk. Lingvistiçeskiy ent-siklopediçeskiy slovar’ 1990: 128; Yuldaşev 1977: 16-17) görüşü.

Yukarıda verilen Türkçe örnekler, ulaçların, *bitimli şekil*, yani yargı biçimindeki bir düşünceyi ileten araçlar olabileceği gibi, şahıs şekli, yani şahıs anlamı vasıtasıyla katılımcı (aktan)’yı [bu durumda yargının mantıksal öznesi (süje)’ni] bildiren şekil çekimi düzeneğine sahip araçlar olabileceğini de gösterir. Onların aynı zamanda bitimli ve şahıs şekli olmaları, ulaç olmalarına engel teşkil etmemekte, başka bir deyişle belirteç anlamı, bitimli şekil ya da şahıs şekli anlamlarıyla çelişmemektedir.

2. Ulaçlarla ilgili olarak ileri sürülen “fiil gövdesiyle iletilen eylemin tâbiliği ve ikincilliği” görüşü ise tamlama (atributif) yapılarından olan belirteç yapılarının (Bk. Guzev ve Deniz-Yılmaz 2004: 69-71; Guzev ve Deniz Yılmaz 2010: 131) *tamlayıcı* karakterinin bir yansıması olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Tamlama yapılarında tamlanan bileşen (belirtilen, tümlenen/tümleç tamlananı veya belirteçlenen/belirteç tamlananı), yapının esas, baş/ana ögesi; tamlayan bileşen (belirten, tümleyen/tümleç veya belirteçleyen/ belirteç tümleci) ise ikincil dereceli ögesi kabul edilir. Başka bir deyişle ulaç kelime şekliyle iletilen eylemin *ikincilliği* fikri, söylevde dile getirilen her bir olay ya da durum gibi, ulaçların spesifik özelliği sayılamaz. M. İ. Çeremisina’nın haklı olarak işaret ettiği gibi, ulaç şekli, “iletilen eylemin diğer (esas) eylemle bağıntısının belirli bir niteliğini/karakterini dile getirir” (2004: 335). Burada önemli olan, bir olay veya eyleme eşlik eden her eylemin, eşlik ettiği olay veya eylemin belirteci (sirkonstansı) olduğudur. Başka bir deyişle önemli olan, ulaç gövdesince temsil edilen eylemin ikincil olmasından çok, *herhangi bir olguya, herhangi bir eyleme eşlik eden belirteç niteliği taşımasıdır*.

Bir anlatımın birleşiminde yer alan ulaç kelime şeklinin, “yüklemle dile getirilen eyleme bağlı/tâbi eylem olduğu” görüşüne gelince, bunu sık rastlanan dil olaylarından kaynaklanan bir yanılsama kabul etmek gerekir. Çünkü stil veya norm haricinde hiçbir şey, esas bileşen görevinde başka bir oluşumun, örneğin ortaçların (*gülümseyerek gezinen adam*) ya da bizzat ulaçların [*Koşup gidip omuzuna dokunsam ...* (OP, SE, 79): Görüldüğü üzere bu yapıda hem tamlanan/esas (*gidip*), hem de tamlayan/bağlı eylem (*koşup*), ulaç kelime şekillerince karşılanmaktadır.] kullanıldığı öbek yapılarının kurulmasına engel değildir. Başka bir deyişle tamlanan eylemi temsil eden kelime şekli, bitimli şekil (yani söz dizimsel açıdan ise yüklem) olmak zorunda değildir. Açmak gerekirse bir bitişken dil taşıyıcısı, somutlaştırılırsa Türkiye Türkçesi konuşuru, belirteç yapılarının tamlanan bileşenini söylevde yalnız söz dizimsel predika ya da yüklem

görevinde değil, başka bir yapı ögesi (“tümce ögesi”) ya da onun bir parçası görevinde de kullanılabilir. Örneğin:

Tümleç Görevinde:

Çayı hafifçe üfleterek soğutuşunu ... seyrettim. (OP, MM, 28).

Buluşup tanıştığımızıza memnun oldum ... (RHK, S, 98).

Bir genç kızın göz göre mahvolmasına vicdanı razı olamaz. (RNG, YD, 15).

Belirten Görevinde:

Çayı hafifçe üfleterek soğutan karım ... (yukarıda verilen örnekteki soğutuş eyleminin ortaça değiştirilmesiyle elde edilen bir modifikasyon).

... bizim masada suratları asık, didişerek birbirleriyle konuşan Berrin ile Osman'dan başka kimse yoktu. (OP, MM, 155).

Etrafını sevmek, etrafını düşünmek, bu Dedenin bilerek, Tevfik'in bilmiyerek ona öğrettiği biricik hakikat ... (HE, SB, 316).

Sonuç

Yukarıda söylenenlerin ışığında “ulaç” kavramı, bizce şöyle formüle edilebilir:

Şekil bilimi bakımından *ulaç*, belirteç imgesinde temsil edilen eylem (yani belirteçleştirilmiş eylem) anlamına sahip zarfı şekil, çekimsel/çekimlenebilen (yani türemiş/ türememiş) bitimsiz veya bitimli fiil ad şeklidir.

Söz dizimi açısından ise *ulaç*, öbeklerde ulaç kelime şeklinin bağlı öge, belirteç tamlayanı; tamlanan eylem ileten fiil kelime şeklinin ise baş/ana öge görevinde işlediği belirteç yapılarını kurma ve tamlanan eylem ile tamlayan eylem arasında çeşitli bağınları (eylem tarzı, zaman, sebep, sonuç, aykırı düşme-bağdaşmama, şart vb.) iletmeye yetisine sahip dil aracıdır.

Taranan Eser Adları Kısaltmaları

AÇ, F	ÇOKONA, Ari (2009), <i>Fener</i> , 1. bs., Heyamola Yayınları, İstanbul.
AN, BTA	NESİN, Aziz (1994), <i>Bir Tutam Aydınlık</i> , 2. bs., Adam Yayınları, İstanbul.
AN, DB	NESİN, Aziz (1981), <i>Deliler Boşandı</i> , 7. bs., Kardeşler Basımevi, İstanbul.
AN, GK	NESİN, Aziz (1981), <i>Bütün Kitapları: 1. Geriye Kalan</i> , 2. bs., Karacan Yayınları, İstanbul.
BK, GKB	KARASU, Bilge (1999), <i>Göçmüş Kediler Bahçesi</i> , 5. bs., Metis Yayınları, İstanbul.
EŞ, A	ŞAFAK, Elif (2009), <i>Aşk</i> , 1. bs., Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. AŞ, İstanbul.
HB, ABB1	Halikarnas Balıkçısı [KABAAĞAÇLI, Musa Cevat Şakir] (1997), <i>Bütün Eserleri: 1. Aganta Burina Burinata!</i> , 8. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara.
HB, ABB2	Halikarnas Balıkçısı [KABAAĞAÇLI, Musa Cevat Şakir] (2007), <i>Bütün Eserleri: 1. Aganta Burina Burinata!</i> , 19. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara.
HE, SB	Halide Edip (1936), <i>Sinekli Bakkal</i> , Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul.
MK, AR	KAÇAN, Metin (1998), <i>Ağır Roman</i> , 5. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
NH, R	Nazım Hikmet (1969), <i>Bütün Eserleri: 8 cilt. Cilt 7: Romanlar</i> , Narodna Prosveta, Sofya.

- OP, BAK PAMUK, Orhan (1999), *Benim Adım Kırmızı*, 6. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
- OP, MM PAMUK, Orhan (2007), *Masumiyet Müzesi*, 1. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
- OP, SE PAMUK, Orhan (1996), *Sessiz Ev*, 16. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
- OW, BM WILDE, Oscar (2008), *Bütün Masallar; Bütün Öyküler* (İngilizce aslından çev. Roza HAKMEN - Fatih ÖZGÜVEN), 3. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- RHK, S KARAY, Refik Halid [t.y.], *Sürgün*, 5. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- RNG, MT GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1963), *Miskinler Tekkesi*, 3. bs., İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul.
- RNG, YD GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1962), *Yaprak Dökümü*, 8. bs., İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul.
- SA, KMM Sabahattin Ali (1993), *Kürk Mantolu Madonna*, 4. bs., Cem Yayınevi, İstanbul.
- SA, KY Sabahattin Ali (2001), *Kuyucaklı Yusuf*, 4. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- SB, ABVB BİRSEL, Salâh (1993), *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu. Salâh Bey Tarihi 2*, 5. bs., Nisan Yayınları, İstanbul.
- SF, BE Sait Faik (1994), *Bütün Eserleri: 5. Kumpanya / Kayıp Aranıyor*, 9. bs., Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- VÖ, MAAK ÖNGÖREN, Vasıf (2010), *Masalın Aslı - 1. Aydınlıktan Karanlığa*, 2. bs., Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- VT, BGTB TÜRKALİ, Vedat (1980), *Bir Gün Tek Başına*, 5. bs., Cem Yayınevi, İstanbul.
- YK, SS KEMAL, Yaşar (1998), *Sarı Sıcak*, 3. bs., Adam Yayınları, İstanbul.

Kaynakça

- ADMONİ, V. G. (1986). *Teoretiçeskaya grammatika nemetskogo yazıka. Stroy sovremennogo nemetskogo yazıka*, "Prosveşeniye", Moskva.
- ANDREYÇİN, L. (1978). *Osnovna b'lgarska grammatika*, İzd-vo nauka i izkustvo, Sofiya.
- ARNO A. - K. LANSLO [ARNAULD A. ve C. LANCELOT] (1991). *Vseobşçaya ratsional'naya grammatika (Grammatika Por-Royalya)* (Perevod s frantsuzskogo Yu. S. MASLOVA, Ye. D. PANFİLOVA, M. V. GORDİNOY), İzdatel'stvo Leningradskogo universiteta, Leningrad.
- AXMANOVA, O. S. (1969). *Slovar' lingvistiçeskix terminov*, İzdaniye vtoroye, stereotipnoye, İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya", Moskva.
- ÇEREMİSİNA, M. İ. (2004). "Deyepriçastiya kak klass form glagola v yazıkax raznıx sistem", M. İ. ÇEREMİSİNA, *İzbrannıye trudi: teoretiçeskiye problemi sintaksisa i leksikologii yazıkov raznıx sistem*, "Nauka", Novosibirsk, s. 326-344.
- DENİZ YILMAZ, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DENY, J. (1921). *Grammaire de la langue turque (dialecte Osmanli)*, Leroux, Paris.
- GAK, V. G. (1979). *Teoretiçeskaya grammatika frantsuzskogo yazıka. Morfoloziya. ...*, "Vişşaya şkola", Moskva.
- GUZEV, V. G. (1993). "O razgraniçenii ponyatiy "finitnaya forma" i "içnaya forma"", *Vostokovedeniye*, Otvetstvenniye redaktori V. G. GUZEV - O. B. FROLOVA, Vıpusk 18, Sankt-Peterburg, s. 36-42.
- GUZEV, V. G. ve Ö. DENİZ-YILMAZ (2004). *Opit postroyeniya ponyatiynogo apparata teorii turetskoy grammatiki: Uçeбноye posobiye na turetskom yazıke*, İzdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, S.-Peterburg.
- GUZEV, V. G. ve Ö. DENİZ YILMAZ (2010). "İşlevsel Türkçe Söz Diziminin Bazı Sav ve Kavramları Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2008/II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 125-143.
- GÜLSEVİN, G. (1990). "Türkçede -SA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 467, Ankara, s. 276-279.

- GÜLSEVİN, G. (2001). “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-fiiller”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C II, S 2, Afyonkarahisar, s. 125-144.
- İSAÇENKO, A. V. (1960). *Grammatičeskiy stroj russkogo yazıka v sopostavlenii s slovatskim. Morfoloģiya. Čast’ vtoraya*, İzdatel'stvo Slavatskoy Akademii Nauk, Bratislava.
- İVANOV, S. N. (1977). *Kurs turetskoy grammatiki. Čast’ 2*, İzdatel'stvo Leningradskogo universiteta, Leningrad.
- JAKOBSON, R. O. (1972). “Şifteri, glagol’ niye kategorii i russkiy glagol”, *Printsipi tipoloģičeskogo analiza yazıkov različnogo stroya*, “Nauka”, Moskva, s. 95-113.
- KARAHAN, L. (1994). “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 516, Ankara, s. 471-474.
- KARAHAN, L. (2000). “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 583, Ankara, s. 16-23.
- KONONOV, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*, İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad.
- KONONOV, A. N. (1960). *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka*, İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- KOZARJEVSKİY, A. Ç. (1981). *Učebnik latinskogo yazıka*, Moskva: İzdatel'stvo Maskovskogo universiteta
- LAYONZ, C. [LYONS, J.] (1978). *Vvedeniye v teoretičeskuyu lingvistiku*, Moskva: “Progress”
- LİNGVİSTİÇESKİY ENTSİKLOPEDIÇESKİY SLOVAR’ (1990). Glavniy redaktor V. N. YARTSEVA, “Sovetskaya entsiklopediya”, Moskva.
- MASLOV, Yu. S. (1981). *Grammatika bolgarskogo yazıka*, Moskva: “Vısshaya škola”
- NEVSKAYA, İ. A. (1990). *Sostav i funktsii deyepričastiy v şorskom yazıke*, Avtoferat dissertatsii na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata filoloģičeskix nauk, Alma-Ata.
- PAUL, H. (1955). *Deutsche Grammatik*, 4. Band, Niemger, Halle.
- PEREK, F. Z. (1948). *Tercümeli Lâtince Grameri II*, Üçler Basımevi, İstanbul: Üçler Basımevi
- PEREK, F. Z. (1951). *Tercümeli Lâtince Grameri III*, İstanbul: Üçler Basımevi
- RADLOFF, W. (1906). *Einleitende Gedanken zur Darstellung der Morphologie der Türksprachen*, Mémoires de l’Academie Impériale des sciences de St.-Pétersbourg, VIII-e série, Tome VII, № 7, St.-Pétersbourg.
- ROHDE, R. ve S. SİNANOĞLU (1965). *Lingua Latina. Latince Ders Kitabı II*, 2. bs., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- UZBEK XALK ERTAKLARI (1988). “Ukituvçı”, Toşkent.
- VİNOGRADOV, V. V. (1972). *Russkiy yazık (grammatičeskoye uçeniye o slove)*, İzdaniye 2-e, Moskva: “Vısshaya škola”
- YULDAŞEV, A. A. (1977). *Sootnoşeniye deyepričastnix i liçnix form glagola v tyurkskix yazıkax*, Moskva: İzdatel'stvo “Nauka”
- YÜCE, N. (1999), *Gerundien im Türkischen. Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Simurg, İstanbul.
- ZAYTSEV, A. İ. vd. (1974). *Latinskiy yazık*, Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo universiteta